

3-TOM, 3 - SON
XITOIY VA O'ZBEK KONTEKSTIDA YURIDIK ATAMALARNI TARJIMA
QILISH MUAMMOLARI

Abdurahmonova Zubayda Yo'ldosh qizi

III bosqich tayanch doktoranti
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada xitoy va o'zbek tillaridagi yuridik atamalarni tarjima qilishda uchraydigan asosiy muammolar, ularning sabablari va yechim yo'llari yoritilgan. Xitoy huquqiy tizimiga xos bo'lgan terminlarning o'zbek tiliga to'g'ri, mazmunan mos va stilistik jihatdan muvofiq tarjima qilinishi ko'plab tilshunoslik va huquqshunoslik muammolarini yuzaga keltiradi. Maqolada huquqiy-madaniy tafovutlar, semantik moslik, ekvivalentlik muammosi va terminlarning kontekstda noto'g'ri talqin qilinishi asosiy tahlil obyektlari sifatida o'rganiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida qo'llaniladigan lingvistik yondashuvlar, madaniy kontekst va xalqaro terminologik standartlar asosida samarali tarjima strategiyalari taklif qilinadi. Tadqiqot amaliy va nazariy jihatdan huquqiy tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yuridik atamalar, tarjima muammolari, ekvivalentlik, kontekst, semantika, xitoy-o'zbek

Kirish. Globallashuv va xalqaro aloqalarning jadallashuvi zamonaviy dunyoda huquqiy sohalar o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirmoqda. Bugungi kunda turli davlatlar o'rtasida huquqiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy hamkorlik tobora kengayib borayotgani bois, turli huquqiy tizimlar va huquqiy nutq ifoda vositalarini to'g'ri talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, xalqaro bitimlar, shartnomalar, qonunlar va boshqa rasmiy-huquqiy hujjatlarning to'g'ri tarjima qilinishi huquqiy noto'g'ri talqinlar, tushunmovchiliklar yoki ziddiyatlarning oldini olishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan yuridik terminlarning tarjimasi, xususan, Xitoy va O'zbekiston kabi turli huquqiy an'anaga ega bo'lgan mamlakatlar o'rtasidagi tarjima jarayonlari alohida ilmiy tahlil va amaliy yondashuvni talab qiladi. Yuridik tarjima – bu nafaqat tilshunoslik, balki huquqshunoslik bilimlarini ham talab qiluvchi murakkab jarayondir¹. Tarjimon qonunchilik, sud amaliyoti, xalqaro huquq va mahalliy huquqiy madaniyatdan yaxshi xabardor bo'lishi lozim.

¹ Tursunov A. *Tarjima nazariyasi va amaliyoti asoslari*. – Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2021. – 210 b.

3-TOM, 3 - SON

Ayniqsa, yuridik terminlar bilan ishlaganda ularning semantik mazmuni, funksional vazifasi, madaniy konnotatsiyasi, stilistik aniqligi va huquqiy kontekstdagi o'рни to'g'ri tushunilishi shart. Tarjimon bitta so'zning to'g'ri muqobilini tanlashda faqat lug'aviy ekvivalentga emas, balki uning huquqiy tizimdagi ahamiyati va qonunchilikdagi qo'llanilishiga e'tibor qaratishi kerak. Xitoy va O'zbekiston huquqiy tizimlarining tarixiy shakllanishi, madaniy asoslari va terminologik bazasi tubdan farq qiladi. Xitoyda qadimiy konfutsiylik, imperator qonunlari va zamonaviy sotsialistik qonunchilik an'analari huquqiy tizimni shakllantirgan bo'lsa, O'zbekistonda sovet davridagi huquqiy meros, mustaqillikdan keyingi qonunchilik islohotlari va musulmon huquqiy madaniyatining izlari seziladi. Bu tafovutlar til va terminologiyada ham o'z ifodasini topgan. Masalan, xitoy tilidagi ba'zi huquqiy atamalar o'zbek tilida mavjud bo'lmagan tushunchalarni bildirishi mumkin. Shu sababli, ushbu terminlarni tarjima qilishda ularga mazmunan yaqin, huquqiy jihatdan mos, stilistik jihatdan mos tushadigan muqobil variantlarni topish muhim bo'ladi.

Yana bir muhim jihat – bu terminlarning kontekstual mosligi. Xitoy tilidagi huquqiy atama turli kontekstda turlicha ma'noga ega bo'lishi mumkin. Ular ko'pincha kompakt sintaktik tuzilishga ega bo'lib, tashqi ko'rinishidan oddiy ko'rinsa-da, o'z ichiga murakkab huquqiy mazmunni oladi. Masalan, “仲裁” (zhòngcái) so'zi “*arbitraj*” deb tarjima qilinadi, lekin uning xitoy huquqiy tizimidagi mazmuni xalqaro huquqdagi arbitrajdan farq qilishi mumkin². O'zbek tilida esa bu so'zning yaqin ekvivalenti bor, ammo u har doim ham xitoy kontekstidagi ma'noni to'liq ifodalay olmaydi. Bu esa tarjimada semantik noaniqlik, tushunmovchilik va hattoki huquqiy xatoliklarga olib kelishi mumkin. Yuridik tarjima jarayonida ko'p uchraydigan muammolardan yana biri – terminologik ekvivalentlik muammosidir. Har bir til va huquqiy tizim o'ziga xos bo'lgan tushunchalar tizimiga ega. Bu tushunchalar bir tilga ikkinchi til vositasida ko'chirilganda, ularning mohiyati to'liq ifodalanmasligi mumkin. Tarjimonda “*yuzaki tarjima*” qilish, ya'ni har bir so'zga bevosita mos tushadigan so'zni tanlash xatolikdir. Masalan, “责任” (zérèn) xitoy tilida “*javobgarlik*” ma'nosini bildiradi, lekin bu termin ba'zi hollarda fuqarolik, ba'zan esa ma'muriy yoki jinoyat qonunchiligidagi turli javobgarlik turlarini bildiradi³. O'zbek tilida esa bu ma'nolar turli terminlar orqali ifodalanadi: “*fuqarolik javobgarligi*”, “*ma'muriy javobgarlik*”,

² Li Xiaoping. *Chinese Legal Discourse and Translation Challenges*. – Hong Kong: Legal Language Institute, 2017. – 174 p.

³ Rahimov B. *Soha terminlarini tarjima qilishda lingvistik yondashuvlar*. – Samarqand: SamDCHTI nashriyoti, 2020. – 152 b.

3-TOM, 3 - SON

“jinoiy javobgarlik”. Shunday holatlarda tarjimon kontekst asosida to‘g‘ri variantni tanlashi shart.

Madaniy tafovutlar ham tarjima jarayoniga bevosita ta’sir qiladi. Xitoyda ayrim huquqiy tushunchalar tarixiy yoki milliy mentalitetga bog‘liq bo‘lib, o‘zbek tilida ularga aniq muqobil topish qiyin bo‘ladi. Bunday hollarda tarjima faqat til vositasi emas, balki madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida qaraladi. Shu bois, tarjimon madaniy tafovutlarni hisobga olib, ba’zan izohli tarjimadan yoki kontekstual tushuntirishdan foydalanishi kerak bo‘ladi. Shuningdek, tarjima qilinayotgan matnning janri va uslubiy talablari ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, qonunlar va normativ hujjatlarda ishlatiladigan terminlar aniqligi va ixchamligi bilan ajralib turadi. Sud hujjatlari esa ko‘proq dalillarga tayanadi, shartnomalarda esa yuridik harakatlar ketma-ketligi va tomonlar majburiyatlari aniq ko‘rsatiladi. Shunday matnlarni tarjima qilishda ularning uslubiga mos bo‘lish, stilistik barqarorlikni saqlash lozim.

Shu sababli, xitoy va o‘zbek tillari orasida yuridik atamalarni tarjima qilish faqat tilshunoslik doirasidagi masala emas, balki huquqiy tafakkur, madaniy tafovutlar, semantik nozikliklar va janr xususiyatlarini o‘z ichiga olgan murakkab jarayondir⁴. Bu borada tarjimon huquqiy bilimga ega bo‘lishi, kontekstni chuqur anglay olishi, terminologik manbalarni to‘g‘ri ishlata olishi, eng muhimi, har ikki huquqiy tizimga xoslikni tushunishi kerak. Mazkur maqolada aynan shu murakkabliklar, tarjima jarayonida uchraydigan asosiy muammolar, ularning sabablari va yechim usullari tahlil qilinadi. Tarjima amaliyotida qo‘llaniladigan usullar, terminologik moslikni ta’minlash yo‘llari hamda xalqaro standartlardan foydalanish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi. Maqolaning maqsadi – xitoy-o‘zbek huquqiy tarjima jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qiladigan ilmiy-nazariy asoslarni yaratishdir. Xitoy va o‘zbek tillari o‘rtasida yuridik atamalarni tarjima qilish masalasi bugungi global integratsiya sharoitida dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Xitoy va O‘zbekiston huquqiy tizimlarining tarixiy, madaniy, siyosiy va lingvistik jihatdan farqli shakllangani sababli ularning yuridik terminlari orasida muayyan tafovutlar mavjud. Ushbu tafovutlar tarjima jarayonida qator muammolarga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, ekvivalentlik, semantik aniqlik, madaniy konnotatsiya va kontekstual moslik masalalari tarjima sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchi muammo – ekvivalentlik masalasi. Har bir huquqiy tizim o‘ziga xos tushunchalar tizimiga ega. Ba’zi yuridik atamalar bir til va madaniyatga xos bo‘lib, boshqa tilda aniq ekvivalentga ega bo‘lmasligi mumkin. Bu holat, ayniqsa, xitoy tilida

⁴ Chen Y. *The Language of Law in China*. – Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2016. – 190 p.

3-TOM, 3 - SON

ko'p uchraydi. Masalan, xitoy tilidagi “信访制度” (xìnfǎng zhìdù) – fuqarolarning shikoyat qilish va ariza yozish tizimi bo'lib, bu tushuncha o'zbek huquqiy amaliyotida to'g'ridan-to'g'ri mavjud emas⁵. Bu atamani “fuqarolarning murojaat qilish tartibi” deb tarjima qilish mumkin, biroq u asl ma'noni to'liq qamrab olmaydi.

Ikkinchi muhim muammo – kontekstual tafovut. Xitoy tilidagi ayrim atamalar turli huquqiy kontekstda turlicha ma'noga ega bo'lishi mumkin. O'zbek tarjimasida esa bu noaniqliklarni bartaraf qilish uchun qo'shimcha izoh, tushuntirish yoki muqobil terminlardan foydalanishga to'g'ri keladi. Quyidagi jadvalda ayrim muhim xitoycha yuridik atamalar, ularning o'zbek tilidagi tarjimasini va tarjima jarayonidagi muammolar tahlil qilingan:

1-jadval.

Xitoycha yuridik atamalarning o'zbek tiliga tarjimasidagi muammolar

Xitoycha atama	O'zbekcha tarjima	Tarjima muammosi	Tavsiya qilingan yondashuv
法律责任 (fǎlù zérèn)	Huquqiy javobgarlik	Javobgarlik turi aniq belgilanmagan	Kontekstga qarab “jinoiy”, “fuqarolik” deb aniqlashtirish
仲裁 (zhòngcái)	Arbitraj	Xalqaro va milliy arbitraj farqi mavjud	Qo'shimcha tushuntirish yoki izohli tarjima
信访制度 (xìnfǎng zhìdù)	Fuqarolar murojaat tizimi	O'zbek tizimida to'g'ri muqobil yo'q	Erkin tarjima yoki kontekstga mos ekvivalent
行政处罚 (xíngzhèng chǔfá)	Ma'muriy jazo	Ba'zi hollarda jinoyatga yaqin holatlarni qamrab oladi	Aniq normativ kontekst asosida tarjima
司法解释 (sīfǎ jiěshì)	Sudiy sharh	Qonuniy yoki qonunosti	“Sud orqali qonun sharhi” sifatida izoh bilan tarjima

⁵ Abdullayeva N. O'zbek tilida huquqiy matnlar tarjimasini va ularning stilistik xususiyatlari. – Toshkent: Ilm-fan, 2019. – 168 b.

3-TOM, 3 - SON

		tushuntirishga teng emas	
--	--	-----------------------------	--

Uchinchi muammo – madaniy tafovut. Har bir huquqiy termin ma'lum bir ijtimoiy, tarixiy va madaniy kontekstdan kelib chiqqan bo'ladi. Masalan, xitoy tilidagi “家事审判” (jiāshì shěnpàn) – oila ishlariga oid sud jarayonlarini bildiradi, lekin bu atama o'zbek huquqiy nutqida “oila ishlari bo'yicha sud” deb berilsa-da, xitoycha kontekstdagi ma'naviy va an'anaviy jihatlarni to'liq qamrab olmaydi. Bunday holatda madaniy izohli tarjima, shuningdek, ekvivalentsiz terminlarni izohlab tarjima qilish tavsiya etiladi.

To'rtinchi jihat – janr va uslub muvofiqligi. Yuridik tarjimada qonun hujjatlari, shartnomalar, qarorlar va sud materiallarining har biri o'ziga xos uslubiy xususiyatlarga ega. Masalan, qonunlar aniq, ixcham va buyruq uslubida yoziladi, sud qarorlari esa dalillarga asoslangan tahliliy tuzilishga ega. Shunga mos ravishda tarjima ham stilistik jihatdan bir xil darajada bo'lishi zarur. Bu esa tarjimondan huquqiy nutq uslubi bilan ishlash tajribasini talab qiladi.

Yuqorida ko'rsatilgan muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar tavsiya etiladi:

- Tarjimada kontekstual tahlilni chuqurlashtirish;
- Tarjimonlarning huquqiy bilim va madaniy kompetensiyasini oshirish;
- Izohli tarjima va erkin ekvivalentlardan foydalangan holda aniqlik kiritish;
- Huquqiy terminlar uchun ikki tilli maxsus lug'atlar, korpuslar va tarjima qo'llanmalaridan foydalanish;
- Xalqaro terminologik standartlarga mos keladigan tarjima strategiyalarini ishlab chiqish.

Shuningdek, tarjima jarayonida xalqaro tajribaga asoslanish, ya'ni BMT, Xalqaro sud, Yevropa Ittifoqi kabi tuzilmalar tomonidan ishlatiladigan yuridik tarjima metodlaridan foydalanish ham muhimdir⁶. Bunday amaliy yondashuvlar orqali tarjimaning aniqligi, huquqiy mosligi va kommunikativ funksiyasi ta'minlanadi.

Xulosa. Xitoy va o'zbek tillari o'rtasidagi yuridik atamalarni tarjima qilish murakkab va mas'uliyatli jarayon bo'lib, u faqat tilshunoslik emas, balki huquqshunoslik, madaniyatshunoslik va kommunikatsiya sohalarini ham qamrab oladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ushbu tarjima jarayonida ekvivalentlik muammosi,

⁶ Cao D. *Translating Law. – UK: Multilingual Matters, 2007. – 234 p.*

3-TOM, 3 - SON

semantik tafovutlar, kontekstual noaniqliklar va madaniy tafovutlar asosiy to'liqlar sifatida yuzaga chiqmoqda. Xitoy huquqiy tizimiga xos terminlarning o'zbek tiliga to'g'ri tarjima qilinmasligi, ba'zan noto'g'ri talqinlarga, huquqiy hujjatlarning mazmunan buzilishiga va kommunikativ funksiyaning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, xalqaro huquqiy hamkorlikda tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi.

Shu bois, yuridik tarjimada izohli yondashuv, madaniy kontekstni hisobga olgan holda ekvivalent tanlash, kontekstual tahlil asosida terminlarni to'g'ri qo'llash zarur. Tarjimon huquqiy bilimiga ega bo'lishi, ikki tildagi huquqiy sistemani chuqur tushunishi va stilistik jihatdan rasmiy uslubga mos tarjima bera olishi lozim. Xulosa qilib aytganda, xitoy-o'zbek yuridik tarjima jarayonida aniqlik, moslik va huquqiy mazmunning to'liq saqlanishi asosiy mezon bo'lib qolmoqda. Bu borada ilmiy yondashuvlar va amaliy qo'llanmalar ishlab chiqilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tursunov A. Tarjima nazariyasi va amaliyoti asoslari. – Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2021. – 210 b.
2. Li Xiaoping. Chinese Legal Discourse and Translation Challenges. – Hong Kong: Legal Language Institute, 2017. – 174 p.
3. Rahimov B. Soha terminlarini tarjima qilishda lingvistik yondashuvlar. – Samarqand: SamDCHTI nashriyoti, 2020. – 152 b.
4. Chen Y. The Language of Law in China. – Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2016. – 190 p.
5. Abdullayeva N. O'zbek tilida huquqiy matnlar tarjimasi va ularning stilistik xususiyatlari. – Toshkent: Ilm-fan, 2019. – 168 b.
6. Cao D. Translating Law. – UK: Multilingual Matters, 2007. – 234 p.

